

УДК 368.914

Галя СОКОЛОВСЬКА

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Обґрунтовано роль недержавних пенсійних фондів у структурі реформованих пенсійних систем у контексті сучасних соціально-економічних трансформацій. На основі узагальнення існуючих вітчизняних та зарубіжних поглядів на передумови виникнення недержавних пенсійних фондів сформовано авторське бачення підходів до їх становлення та розвитку. Зроблено акцент на дуалістичній природі фондів як соціально-фінансових інститутів, що знайшло своє відображення у теоретичних концепціях передумов їх виникнення.

Ключові слова: недержавні пенсійні фонди, пенсійна система, пенсійне забезпечення, інститути, фінансова система.

Галя СОКОЛОВСКАЯ

Предпосылки возникновения негосударственных пенсионных фондов: теоретический аспект

Обосновано роль негосударственных пенсионных фондов в структуре реформированных пенсионных систем в контексте современных социально-экономических трансформаций. На основе обобщения существующих отечественных и зарубежных взглядов на предпосылки возникновения негосударственных пенсионных фондов сформировано авторское видение подходов к их становлению и развитию. Сделан акцент на дуалистической природе фондов как социально-финансовых институтов, что нашло свое отражение в теоретических концепциях предпосылок их возникновения.

Ключевые слова: негосударственные пенсионные фонды, пенсионная система, пенсионное обеспечение, институты, финансовая система.

Halia SOKOLOVSKA

Background of the private pension funds: theoretical aspect

Introduction. There is a gradual reorientation of the pension systems to the saving principles of functioning in the process of reforming the pension systems. The increasing role of the private pension funds creates necessity to consider existing theoretical conceptions of their formation and development as well as rationalization of their place in the reformed pension systems.

Purpose. The purpose of the article is systematization of the theoretical approaches for the emergence of the private pension funds and formation of the author's vision about the preconditions for the funds being established as the social and financial institutions.

Results. In the article, the main approaches (functional; institutional; structural and adaptive) for the preconditions for the emergence and development of the private pension funds, that reflect their dual nature, are investigated.

Conclusion. *Taking into account the existing national and foreign views on the preconditions for the emergence of the private pension funds, the author's vision of the approaches to the funds being established and development is formed. The emphasis is placed on the dual nature of the private pension funds as the social and financial institutions.*

Keywords: *private pension funds, pension system, pension provision, institutes, financial system.*

JEL Classification: G23, H55.

Постановка проблеми. Проблеми пенсійного забезпечення стосуються суспільства загалом і кожного його члена зокрема. Адже від ефективного функціонування пенсійної системи залежить як добробут пенсіонерів, так і майбутнє благополуччя працюючих сьогодні громадян. Поява та розвиток держави об'єктивно змінили підходи до вирішення завдань забезпечення життєдіяльності людей похилого віку. Однак в сучасних умовах трансформації економічних систем, коли можливості держави у сфері пенсійного забезпечення об'єктивно знижуються, виникає необхідність пошуку альтернатив, адекватних державному пенсійному забезпеченню. Відтак у структурі пенсійних систем поступово зростає роль приватних інститутів, зокрема недержавних пенсійних фондів. Зазначене актуалізує необхідність врахування існуючих теоретичних концепцій становлення та розвитку недержавних пенсійних фондів, а також обґрунтування їх місця в реформованих пенсійних системах, що і є **метою** нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто зазначити, що у вітчизняній фінансовій науці більшість досліджень у сфері недержавного пенсійного забезпечення стосуються практичних проблем їх функціонування та перспектив розвитку в умовах реформування пенсійної системи. Це зокрема, праці О. Кириленко, О. Ковалю, Е. Лібанової, Д. Леонова, Г. Назарової, С. Науменкової, Н. Ткаченко, А. Федоренка та інших. Однак поза увагою дослідників за-

лишаються теоретичні аспекти виникнення та передумови розвитку недержавних пенсійних фондів як соціально-фінансових інститутів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економіка пенсійного забезпечення надзвичайно проста: упродовж трудового життя необхідно накопичити ресурси в достатньому обсязі для фінансового забезпечення в пенсійному віці. Таким чином, з фінансової точки зору пенсійне забезпечення – це відволікання наявних ресурсів, яке забезпечує споживання товарів і послуг громадянами в майбутньому. Мірилом успішності пенсійної системи в цьому аспекті є доступність реальних ресурсів після виходу на пенсію, а простим критерієм її ефективності є здатність гарантовано надавати обіцяні ресурси пенсіонерам без обтяження працездатного населення [1, 392].

Щодо можливостей та переваг приватного і державного пенсійного забезпечення у науковій літературі існують різні точки зору. Так, на думку Дж. Стігліца, можливості держави і приватних фірм у здійсненні страхування від соціальних ризиків мають дві суттєві відмінності: по-перше, держава фінансує свої витрати за рахунок збільшення податків; по-друге, держава здійснює перерозподіл ризиків між поколіннями. Вчений акцентує увагу на таких основних недоліках приватних програм страхування:

1) високі трансакційні витрати: для адміністрування більш вигідно забезпечити єдину пенсійну програму для всіх грома-

дян, ніж велику кількість конкуруючих програм, з яких вони можуть вибирати;

2) відсутність індексації: головна відмінність між приватними страховими програмами і програмами соціального забезпечення полягає в індексації виплат за рахунок останніх – вони збільшуються разом з інфляцією. Ризик інфляції є прикладом класу ризиків, що належать до соціальних і з якими стикається суспільство в цілому, а тому будь-якій приватній страховій компанії важко забезпечити захист від таких ризиків, як наслідок – ринку страхування від інфляції не існує [2, 314–315].

Повністю погоджуючись із зазначеними аргументами на користь системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, зазначимо, що вона належить до тих сфер діяльності держави, функціонування яких напряму залежить від низки факторів: економічних, соціальних, політичних та, особливо, демографічних. Динамічна зміна умов функціонування і широке коло факторів впливу обумовлюють потребу в постійному удосконаленні системи за рахунок зміни її окремих параметрів або комплексного реформування.

У сучасних умовах суттєві проблеми у сфері фінансування солідарної пенсійної системи пов'язані з різким зростанням витрат у результаті погіршення показників системного навантаження (співвідношення кількості осіб, які отримують пенсії, до кількості тих, хто сплачує внески). Поряд з цим має місце вплив таких факторів, як зростання масштабів неофіційної зайнятості, проблеми, пов'язані зі збиранням внесків, низькою дохідністю активів. Більш довгострокові причини бюджетно-фінансового характеру є наслідком процесу старіння населення, що яскраво проявляється впродовж останнього півстоліття [3, 30–31].

Таким чином, наслідком зазначених соціально-економічних змін став підрив фі-

нансової стійкості пенсійних систем, заснованих на принципі “солідарності поколінь”, та їх здатності до виконання основних цілей – забезпечення достатніх, прийнятних з точки зору затрат, стабільних і надійних пенсійних виплат. У цих умовах баланс відповідальності за пенсійне забезпечення поступово зміщується в бік приватної участі громадян і дедалі більшої популярності набувають накопичувальні системи пенсійного забезпечення – як обов'язкові, так і добровільні. Відносна незалежність накопичувальної системи від демографічних умов підвищує її надійність, а можливість збільшення пенсійних накопичень за рахунок їх інвестування забезпечує достатність і справедливість пенсійних виплат. Більше того, функціонування систем цього типу не лише не потребує додаткових затрат з боку держави, а й виступає каталізатором економічного зростання.

Втім повністю розподілити ризики пенсійної системи та забезпечити її відповідність ключовим критеріям ефективності можливо лише шляхом комбінації розподільчих і накопичувальних елементів. Основними орієнтирами при виборі напрямів здійснення пенсійних реформ виступають: фінансова життєздатність (подолання фінансових дисбалансів програм пенсійного забезпечення); економічна конкурентоспроможність (вирішення економічних проблем, у тому числі таких, як низький рівень зайнятості, негнучкість ринку праці); справедливість (проблеми нерівномірного розподілу видатків між соціальними і професійними групами, а також відмінності у фінансуванні різних соціальних програм); ефективність (проблема реорганізації соціальних програм з метою скорочення фінансових дисбалансів та підвищення стійкості системи від різних ризиків) [4, 26–27].

М. Оренстейн, С. Хірш, П. Нітце зазначають, що “приватизація пенсійних сис-

тем – це революційна зміна, яка є частиною неоліберальної політики економічних реформ, що прокотилася по всьому світу, починаючи з Чилі в 1970-х і Британії в 1980-х рр. Пенсійна приватизація важлива з трьох причин: 1) вона радикально змінює соціальний контракт, і тому вкрай суперечлива; 2) вона зачіпає значну частину економіки; 3) вона здійснюється як глобальний політичний процес з прямою участю транснаціональних гравців” [5].

І справді, в умовах кризи солідарної пенсійної системи дедалі більшого значення набуває система недержавного пенсійного забезпечення. Підтвердженням цьому служить той факт, що в багатьох країнах ОЕСР приватні пенсійні схеми вже виступають вагомим джерелом фінансування пенсійних виплат для сьогоднішніх пенсіонерів. Так, приватні витрати на допомогу по

старості в Австралії, Бельгії, Канаді, Данії, Ісландії, Нідерландах, Швейцарії, Великобританії перевищують 3% від ВВП [6].

Враховуючи вищезазначені переваги, система накопичувального пенсійного забезпечення закономірно стала вагомим компонентом пенсійних систем багатьох країн. Для підтвердження цього розглянемо структуру реформованих пенсійних систем, подану на рис. 1. Зважаючи на різноманітність і складність пенсійних програм, які пропонують різні країни, виокремити єдиний підхід до їх структуризації дуже важко. Для прикладу використаємо підхід, запропонований у періодичному виданні ОЕСР [6], який традиційно вирізняє три рівні пенсійної системи: солідарно-розподільчий з державним управлінням, обов’язковий накопичувальний з державним або приватним управлінням та добровільний накопи-

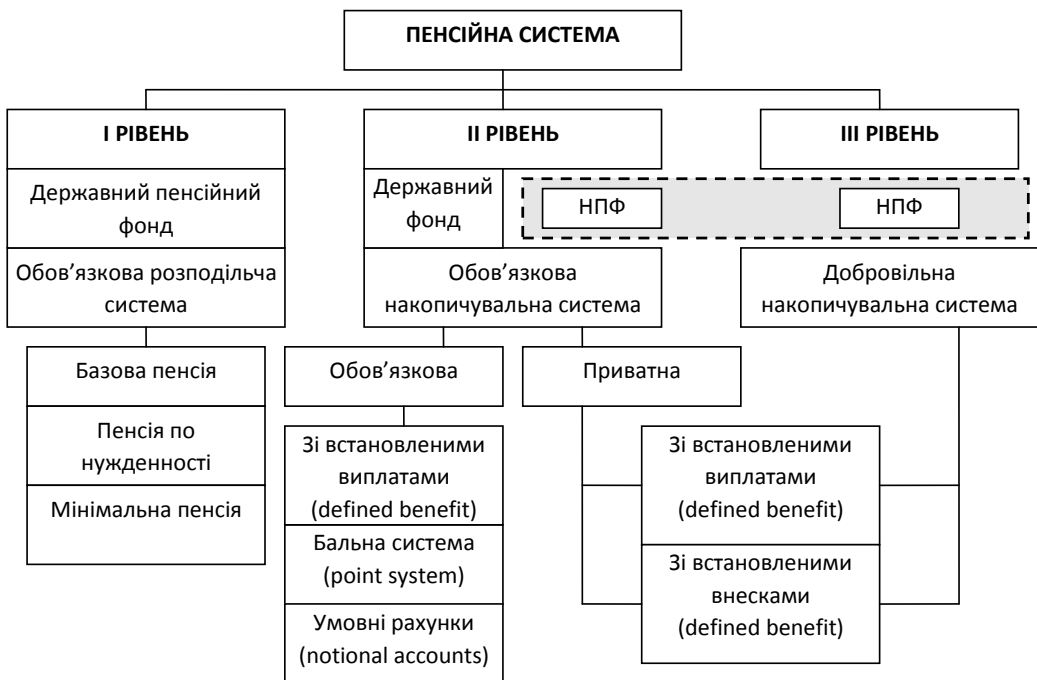

Рис. 1. Місце недержавних пенсійних фондів у структурі реформованих пенсійних систем*

* Побудовано на основі [6].

чувальний з приватним управлінням. Таким чином, диференціація складових пенсійних систем різних країн стосується не лише їхньої функціональної, а й інституційної структури. При цьому важливу роль поряд з державними інститутами пенсійного забезпечення відіграють приватні.

В умовах нового соціального порядку з підвищенням ролі накопичувального компоненту пенсійних систем збільшується і значення недержавних пенсійних фондів, які постають не лише інститутами накопичувального пенсійного забезпечення, а й важливим внутрішнім інвестором національних економік.

НПФ можуть бути визначені як соціально-фінансові інститути, що створюються і функціонують з метою соціального захисту громадян та призначені забезпечувати збереження і примноження пенсійних накопичень у процесі їх акумуляції, інвестування та використання з метою фінансування прийняттого рівня пенсійних виплат учасникам. Відповідно до сучасної інституціональної теорії інститути – це “правила гри” в суспільстві або створені державою обмежувальні рамки, які формують взаємовідносини між людьми. Учасниками цієї “гри”, на думку Д. Норта, є організації, які створюються в різних напрямках розвитку. До інститутів фінансової системи, відповідно, належать: державний бюджет, місцеві бюджети, фонди соціального страхування, фондові біржі, організації торгівлі цінними паперами, страхові та інвестиційні компанії, кредитні спілки та союзи, банки і, власне, недержавні пенсійні фонди. Всі вони становлять інституційні засади фінансової інфраструктури ринкової економіки. Зазначені системи та структури взаємодіють між собою, визначаючи таким чином еволюцію інституційної фінансової системи. Інституції змінюються поступово, що є наслідком “прив’язаності” неофіційних обмежень до

суспільства [7]. Саме тому кожній технологічній структурі (тобто певному рівню розвитку продуктивних сил) та політичному ладу суспільства властива відповідна інституційна структура [8].

Підтвердженням цієї теорії служить функціональний підхід, відповідно до якого інституційна форма, яку приймає фінансова система, залежить від її еволюції в часі, водночас функції, виконувані фінансовою системою, є відносно фіксованими. Таким чином, еволюція інституційної форми системи і поява таких фінансових структур, як НПФ, може розглядатися як спосіб адаптації та поліпшення виконання цих функцій під тиском конкурентних сил. Отож, основою для оцінки ролі НПФ у якості фінансових посередників є розгляд загальних функцій фінансової системи. Підхід, запропонований З. Мертоном і Р. Боді, виокремлює шість таких функцій, а саме:

- 1) переміщення фінансових ресурсів у часі та просторі (між географічними регіонами та галузями економіки);
- 2) управління ризиком;
- 3) розрахунково-платіжна система (виконання клірингових операцій та надання способів здійснення розрахунків для полегшення обміну товарами, послугами й активами);
- 4) формування механізму об’єднання фінансових ресурсів і розподілу капіталу на паї;
- 5) інформаційна підтримка (надання цінової інформації, що дозволяє координувати децентралізований процес прийняття рішень у різних галузях економіки);
- 6) вирішення психологічних проблем стиmuлювання (у випадку, коли одна сторона фінансової операції володіє інформацією, а інша – ні, або коли одна сторона виступає агентом іншої) [9, 27].

У цьому контексті розвиток НПФ як фінансових посередників частково мож-

на пояснити зміною порівняльних переваг з точки зору функцій, які вони виконують [10, 3–4]. Так, основні характеристики пенсійних фондів є загальними і для інших інституційних інвесторів, вони охоплюють: деномінацію заощаджень; моніторинг та управління ризиками; здатність поглинати і переробляти інформацію краще, ніж індивідуальні інвестори на ринку капіталу; забезпечення оптимального співвідношення між ризиком і прибутковістю; диверсифікацію активів; переваги ліквідності; економію на масштабах операцій, в тому числі за рахунок зниження трансакційних витрат.

У складі фінансової системи держави НПФ виступають особливим компонентом. Особлива роль НПФ у структурі фінансової системи пояснюється тим, що вони зберігають взаємозв'язок з усіма іншими сферами фінансових відносин:

- 1) НПФ та Пенсійний фонд як суб'єкти пенсійного забезпечення виступають інститутами пенсійної системи України;
- 2) зростаюча роль компаній з пенсійними планами перетворює пенсійне забезпечення в один з найважливіших аспектів корпоративних фінансів;
- 3) НПФ, що за правовою формою є юридичними особами зі статусом неприбуткової організації (непідприємницького товариства), де-юре зберігають свою належність до некомерційних установ та організацій, хоча фактично виступають у складі фінансових посередників;
- 4) в умовах збільшення тривалості життя зростає і роль пенсії як джерела засобів у житті кожної людини, відповідно, з поширенням приватного пенсійного забезпечення зростає і частка пенсійних активів у портфелі домогосподарств;
- 5) зростання контрактних фінансових інститутів у формі НПФ посилює проблеми конкуренції для всіх установ у галузі управління активами і для бан-

ків, які свою традиційну роль посередників віддають іншим установам;

- 6) завдяки можливостям інвестування в цінні папери зарубіжних емітентів НПФ виступають в ролі учасників міжнародного фінансового ринку, особливо в контексті значних масштабів діяльності фондів розвинених країн.

Незалежний фінансовий радник Дж. Уїткомб стверджує, що пенсійне накопичення – це лише спосіб інвестування, що має податкові переваги [11]. І справді, важливим фактором розвитку НПФ є переваги податкової економії – звільнення від оподаткування або пільгове оподаткування пенсійних заощаджень надає НПФ вагомі переваги порівняно з іншими інституційними інвесторами.

Таким чином, функціональний підхід є базовим для оцінки ступеня, в якому НПФ виконують функції фінансової системи більш ефективно, ніж інші фінансові інститути. З іншого боку, виникнення та розвиток недержавних пенсійних фондів обумовлюється їхнім призначенням та виключною метою функціонування – здійсненню пенсійного забезпечення громадян. Адже НПФ першочергово виступають у ролі інститутів пенсійної системи держави, а їхня інвестиційна діяльність є лише засобом для досягнення поставленої мети.

Отож, серед передумов виникнення НПФ мають місце і деякі нефункціональні аспекти. Перехід до ринкової економіки спричинив відмову від солідарних принципів функціонування пенсійної системи – “працюючі повинні забезпечувати пенсіонерів” – та посилив особисту відповідальність громадян у забезпеченні власного пенсійного майбутнього. Відтак рівень розвитку недержавного пенсійного забезпечення залежить від масштабів та ефективності державної системи пенсійного забезпечення. У таких країнах, як Австрія, Франція та Італія,

де рівень пенсійних виплат є відносно високим, розвиток недержавних пенсійних фондів є менш значним, ніж в інших країнах (США, Канада, Великобританія).

Розвиток НПФ можна пояснити також з точки зору зростаючої потреби в доходах у пенсійному віці в контексті негативних демографічних тенденцій. Сьогодні приватні пенсії постають як частина стратегії із забезпечення своєї старості – причому це не єдина її частина, стверджує Д. Хайд [11]. В умовах необхідності скорочення соціальних виплат, збільшення накопичувальної частини пенсії є важливим аспектом політичної реакції багатьох країн.

Зростання пенсійних накопичень у контексті довгострокових трудових відносин сприяє зменшенню плинності робочої сили. Ефект “зворотного завантаження” полягає в тому, що працівники отримують стимул якнайдовше працювати в одній фірмі з метою збільшення власних пенсійних накопичень [12].

Аналіз наведених тверджень дає підстави для виокремлення основних підхо-

дів до виникнення недержавних пенсійних фондів (рис. 2).

Загалом функціонування НПФ передбачає здійснення ними діяльності в двох взаємопов’язаних напрямках: соціальному – формування надійного джерела матеріального добробуту учасників шляхом фінансування прийнятого рівня пенсійних виплат, та інвестиційному – акумуляція, розподіл та інвестування пенсійних накопичень з метою забезпечення високого рівня прибутковості пенсійних активів. Відповідно до цього, якщо у соціальному контексті НПФ можна розглядати як інститути пенсійної системи держави, то у фінансовому вони виступають інституційними інвесторами на фінансовому ринку країни.

Висновки. У процесі розгляду переваг та недоліків розподільчої і накопичувальної пенсійних систем з’ясовано, що повністю розподілити ризики пенсійної системи та забезпечити її відповідність ключовим критеріям ефективності можливо лише шляхом комбінації розподільчих і накопичувальних елементів. При цьому з підвищенням ролі

Рис. 2. Підходи до виникнення НПФ*

* Складено автором.

накопичувальної складової пенсійних систем зростає і значення НПФ як соціальних та фінансових інститутів.

Акцент на дуалістичній природі НПФ дозволив виокремити основні підходи до передумов їх виникнення та розвитку: 1) функціональний (виникнення НПФ у контексті еволюції інституційної форми фінансової системи розглядається як спосіб адаптації та кращого виконання функцій системи під тиском конкурентних сил); 2) інституціональний (НПФ належать до інститутів фінансової інфраструктури ринкової економіки, що, взаємодіючи між собою, визначають еволюцію інституційної фінансової системи); 3) структурно-адаптивний (становлення НПФ у структурі пенсійної системи носить адаптивний характер і спричинене необхідністю задоволення потреб суспільства у соціальному захисті в контексті зміни соціально-економічних умов). Таким чином, об'єктивна дуальність недержавних пенсійних фондів як соціально-фінансових інститутів знаходить своє відображення в теоретичних концепціях їх становлення.

Список використаних джерел

1. Гринспен А. *Эпоха потрясений* ; пер. с англ. / А. Гринспен. – М. : Сколково, 2010. – 518 с.
2. Стиглиц Дж. Ю. *Экономика государственного сектора* ; пер. с англ. / Дж. Ю. Стиглиц. – М. : Изд-во МГУ : ИНФРА-М, 1997. – 720 с.
3. Хольцман Р. *Обеспеченная старость в XXI веке: пенсионные системы и реформы в международной перспективе* / Роберт Хольцман, Ричард Хинц. – Всемирный банк, 2005. – 199 с.
4. Pierson P. *The new politics of the welfare state* / P. Pierson. Oxford: Oxford University Press, 2001. – 514.
5. Оренштейн М. *Приватизация пенсионных систем как глобальная политическая кампания* [Электронный ресурс] / М. Оренштейн, С. Хирш, П. Нитце. – Режим доступа : <http://www.dialog.ua>

6. *Pensions at a Glance 2015: OECD and G20 Indicators (2015)* / OECD Publishing. – 378 p.

7. Норт Д. *Институції. Інституційна зміна та функціонування економіки* ; пер. з англ. І. Дзюб / Норт Д. – К. : Основа, 2000. – С. 90.

8. *Фінансова думка України : монографія* / П.І. Юхименко, С.В. Львовичкін, В.М. Федосов, С.І. Юрій ; за наук. ред. В.М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – Т. 1. – 687 с.

9. Боди З. *Финансы* ; пер. с англ. / З. Боди, Р. Мертон. – Изд-во: Вильямс, 2007. – 592 с.

10. Davis E.P. *Pension Funds, Financial Intermediation and the New Financial Landscape* / Philip Davis. – UNITED KINGDOM: The Pensions Institute Cass Business School, 2000. – 21.

11. Hyde D. *What is the best alternative to a pension?* / D. Hyde [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.thisismoney.co.uk>

12. Davis E.P. *Population ageing and retirement income provision in the European Union* / E.P. Davis // *Special Paper Royal Institute of International Affairs*. – 1997. – 51 p.

References

1. Hrinshpen, A. (2010). *Epocha potryaseniy* [Epoch upheavals]. Moscow: Skolkovo [in Russian].
2. Stihlits, D. (1997). *Ekonomika gosudarstvennogo sektora* [Economics of Public Sector]. Moscow: INFRA-M [in Russian].
3. Kholzman, R., Hints R. (2005). *Obespechennaya starost v XXI veke: pensionnyie sistemy i reformy v mezhdunarodnoy perspektive* [Secured old age in the XXI century: the pension systems and reforms in international perspective]. Vsemirnyy bank [in Russian].
4. Pierson, P. (2001). *The new politics of the welfare state*. Oxford: Oxford University Press.
5. Orenstein, M. *Privatizatsiya pensionnyih sistem kak globalnaya politicheskaya kampaniya* [The privatization of pension systems as a global political campaign]. Available at: <http://www.dialog.ua>
6. *Pensions at a Glance 2015: OECD and G20 Indicators (2015)*. OECD Publishing.

7. Nort, D. (2000). *Instytutsii. Instytutsiina zmi-na ta funktsionuvannia ekonomiky [Institutions. Institutional change and functioning of the economy]*. Kyiv: Osnova [in Ukrainian].
8. Fedosov, V. (Eds.). (2010). *Finansova dum-ka Ukrainy [Financial view Ukraine]*. – Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
9. Body, Z., Merton, R. (2007). *Finansy [Fi-nances]*. Wil'yams [in Russian].
10. Davis, E.P. (2000). *Pension Funds, Finan-cial Intermediation and the New Financial Land-scape. UNITED KINGDOM: The Pensions Institute Cass Business School*.
11. Hyde, D. *What is the best alternative to a pension? Available at: <http://www.thisismoney.co.uk>*
12. Davis, E.P. (1997). *Population ageing and retirement income provision in the European Union. Special Paper Royal Institute of International Affairs*.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2016